

BARANYI IMRE: A FIATAL MADÁCH GONDOLATVILÁGA

(Madách és az Athenaeum.) Bp. 1963. MTA Irodalomtörténeti Intézet—Akadémiai K. 149 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 42.)

Közel száz éve, hogy Bérczy Károly a Kisfaludy Társaságban felolvasott, egyébként nem különösebben jelentős emlékbeszédében a következőket mondotta Madáchról: „... az író élete soha oly világot nem vetett művére, mint éppen a jelen esetben” (*Madách Imre összes művei*. Bp. 1894. I. XVI.). Erre a valós felismerésre építette a századfordulón Palágyi Menyhért naivan-materialista alkotáslélektani koncepcióját, amely szerint *Az ember tragédiájának* minden jelenetét megmagyarázhatjuk a költő életének egyes eseményeiből.

Palágyi óta az idei Madách-centenáriumig, pontosabban Baranyi könyvének megjelenéséig természetesen hatalmasat lépett előre a forráskutatás, és maga a forráskutatás fogalma is dialektikus értelmezést kapott. A polgári és marxista irodalomtörténet eredményeinek szintéziséből és mélyreható egyéni kutatásokból született Sötér István kitűnő tanulmánya, amely már szerves egységként vizsgálja Madách életművét, s további gondolatokat ébresztő megállapításokat tesz a kor (elsősorban a liberális nemesség magatartása) és a művekben tükröződő eszmevilág összefüggésére vonatkozóan. Horváth Károly tovább halad ezen a vonalon, a kiteljesítés irányában, és a lelkiismeretes kutatómunka jelentős sikerrel járt: főképpen a fiatal Madáchról alkotott képünk vált plasztikusabbá a sok új adalék megismerésével. Itt olvassuk, Madách Imre Pestre kerülésének évéről, 1837-ről ezt a mondatot: „A Vörösmarty—Bajza—Toldi triász ez évben kezdi meg a pusztán szépirodalmi jellegű évkönyv helyében — az egész magyar szellemi életre kiterjedő, tudományt, politikát, irodalmat, művészetet, kritikát egyaránt magában foglaló nagyhatású folyóiratnak, az Athenaeumnak a kiadását”. (*Madách Imre*. ItK 1958. 247.) S ugyanitt, néhány lappal tovább: „Sokszor az olvasmány-élmények hatására keletkezett motívumok is határozott, az író egyéniségének megfelelő módon rendeződnek” (267. l.).

Az e sorokban rejlő — szinte érthetetlenül mellőzött — gazdag kutatási lehetőség realizálódott most Baranyi Imre példaadóan módszeres, alapos tanulmányában. Ha csupán az alcimre figyelünk (Madách és az Athenaeum), talán a részlettanulmányok végtelen sorába utaljuk Baranyi munkáját; de minden fejezet után meggyőzőbbé válik a cím igényessége (A fiatal Madách gondolatvilága), a gondos, aprólékos filológiai adatsokaságból olyan következtetésekhez jut el a szerző, melyek még e címen is túlmutatnak, s az egész Madách-életmű, különösen a *Tragédia* szempontjából jelentősékké válnak.

Valóban meglepő ugyanis az az egyoldalúság, amely az eddigi (mindenekelőtt a polgári) forrás-, ill. hatáskutatást jellemezte. „A Madách-filológia rendkívül kiterjedt, a hatáskutatók számára mindig hálás terület volt a Tragédia egy-egy gondolatának, motívumának felderítése. Mennyiségi oldalról tekintve, az idevágó kutatások meg egyenesen példátlan jelenségei irodalomtörténetírásunknak. Különösen a pozitivistá irodalomtörténeti iskola valóságos versenyt űzött a Tragédia külföldi-világirodalmi kapcsolatainak, mintáinak mechanikus rokonítása, egybevetése tekintetében” (6. l.). Aki megpróbált valamennyire is eligazodni a Madách-irodalom bozótjában, tudja, mennyire igaz van Baranyinak: a Madách-kutatás érdembeli fejlődését is csak úgy rajzolhatjuk meg, ha eltekintünk e sokszor ötletszerű hasonlítások nagy részétől. Másrészt viszont az is szembeütően igaz, hogy e hatáskutatásokban „túlnyomórészt világirodalmi minták, ösztönzések kerülnek előtérbe” (7. l.); „A Madách-filológia meglepő sajátossága, hogy a hazai eszmei-világnézeti hatásokra hivatkozó kutatások viszonylag későn indultak meg, és számra sem jelentősek” (8. l.). Baranyi tehát arra vállalkozik, hogy a Palágyinál még naiv módon, a későbbi polgári irodalomtörténetírásban következtetlenül jelentkező vagy teljesen hiányzó, a marxista

Madách-filológiát viszont mindinkább jellemző hazai „talajkutatást” végezzen.

Természetesen számára is alapvető módszerül a hasonlítás kínálkozik, csak hogy mielőtt az összevetésekhez kezdené, megteremti összehasonlításainak tudományos hitelét. Cáfolhatatlan irodalomtörténeti tényekből indul ki (levelezés, életrajzi adatok), s a továbbiakban sem megfoghatóan, ellenőrizhetetlen anyaggal dolgozik, hanem motívumról motívumra, sőt olykor szószzerűen is követhető szövegrészeket tár az olvasó elé. Ennek ellenére a kutató rendelkezésére álló tények bizonyító lánc hiányos, amelyet valószínű hipotézisekkel kell pótolnia (ilyen például, amikor megállapítja, hogy Madách már 1837-től olvashatta a folyóiratot, és Pestről távozása után sem szakadhatott meg kapcsolata az Athenaeummal).

A tudományos alapossággal hasonlítást végző kutatót egy nagy veszély fenyegeti: könnyen elveszhet a szövegek tengerében, szem elől tévesztve az összevetés tulajdonképpeni célját. Ha tanulmánya első részében az Athenaeumból vett sok idézet némiképpen túlzásfolttságot eredményez is (a teljességre törekvés következménye ez), egészében elmondhatjuk, hogy Baranyi megtalálta a helyes arányt, s legalábbis a filológiai érdeklődésű olvasó figyelme nem lankad a könyv utolsó soráig. Szerencsére ugyanis a szerző nem egész cikkeket ragad ki az Athenaeumból, hanem a folyóirat különböző évfolyamaiban, különböző tanulmányaiban elővillanó gondolatokat rendszerezi (gondosságát dicséri, hogy olyan cikkekből is idéz, amelyeknek alapmondanivalója más gondolatkörhöz kapcsolódik, csupán egy-egy bekezdés erejéig illenek bele Baranyi tanulmányának gondolatmenetébe); a cikkekből kifejezett gondolatokat és nem magukat a cikkeket szembeesíti a korai Madách-művekkel, ugyanakkor elsődleges feladatának tartja a *Tragédiában* csúcsonló eszmék nyomán követését, a genezistől a világirodalmi méretű koncepcióba való beilleszkedésükig.

Ez a törekvés emeli jelentőségben Baranyi tanulmányát a becsületes részlet-tanulmányok szintje fölé, de ugyanígy veszélyek is leselkednek rá. Vitathatatlanul gazdag, szép bizonyító anyaga olykor annyira magával ragadja, hogy megfeledkezik a többi lehetőség vagy már fel is kutatott ihletforrásról, megfeledkezik arról, hogy az Athenaeum olvasása és a *Tragédia* megírása között két évtized telt el (perdöntő volna, ha valamilyen dokumentum kerülne elő arról, hogy az *Tragédia* születésekor Madách az Athenaeum számait újra fellapozta), a hatásokat tehát föltehetőleg közvetettebbnek kell hinnünk. Igaz viszont, hogy gyakran oly kísérteties hasonlóságok figyelhetők meg az Athenaeum-cikkek és a tragédia egyes részei között, amit

már-már csak közvetlen hatással (régii jegyzeteinek felhasználásával?) magyarázhatunk.

Csupán jelzésül lássunk néhány példát. Különösen Sötér tanulmánya után lehetetlen úgy beszélni Madách népszemléletéről, hogy ne kapcsoljuk a *Tragédiához* a fiatalkori verseket s a családot a szabadságharc idején ért tragikus eseményeket (nővérenek és az ő családjának szörnyű halála). Az idézhető ellenpéldák száma azonban jóval nagyobb. A fejlődéseszméről szóló fejezet az egyik legszébb bizonyíték. Idézzünk az utolsó részből. Ahol Baranyi az Athenaeum egy 1837-es számában felbukkanó motívum továbbélését követi a madáchi műben:

„Ennek a képzetnek van elszántabb példája is; »Csak úgy vagyunk mi, mint az a ló, mely a szárazalmot egyhelyben állván ingatja: szüntelen előre menni látszik, pedig látszó lépegetése ellent sem állvány, bizonyos, helyéből csak egy lépésre is előre nem megyen.« Egyike ez azoknak az öreg gondolatoknak, amelyet az érthető képeket kedvelő fiatal Madách felfogott, művészileg és bölcséletileg többször értékesített még élete során — míg végül is a *Tragédia* fontos eleme lett. Szinte ezekben az időkben írja e sokat idézett sorokat:» S ha legjobban is megyen a dolog, életterveinkkel úgy vagyunk, mint a mókus, mely ha kerekében agyonfáradja magát, azt hiszi mérföldeket haladt, ugyanazon bizonyos helyen van.« A mókushasonlat több alkalommal visszatér műveiben — ez mintegy igazolója is elraktározó gondolatkonzerváló hajlamának. Werbőczyről szóló drámatervében a következő mondatot találjuk:» Az ember izzad, fárad s nem halad előre, mint a mókus.« Lírájában is megtalálható, majd a *Tragédiában* igen fontos eszmei szerepben újra találkozunk vele:

Megy-e előbbre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közeleg-
jen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra
fárad,
S a körből, melyben jár, nem bír
kitörni?

Ez a kínzó kérdésfeltevés immanens eredője a kor és mű általános fejlődésértelmezésének. A fejlődésgondolat bizonyítottan fiatalkori probléma költőnkél, így jóság az a feltételezés, hogy az 1840-es évek közgondolkozását tükröző Athenaeum gondolatadó szerepe még más hatások társaságában is jelentős.

E matematikai szépségű levezetésből vonja le azután a következtetést: „Az emberiség erkölcsi javíthatatlansága, az azonosságtudat és a fejlődés látszólagossága — mint negatív eszmék a haladással szemben, az ellentmondásosan fejlődő, kétségektől gyötört liberaliz-

mus terméke, amelyek a *Tragédiában* Lucifer bölcselétének fő tételei lesznek. (Látható tehát, hogy a kor bölcséleti-produktuma is Lucifer!)” (108–109. l.).

Hasonló módon — helyesen — ágyazza be az Athenaeumban jelentkező individuumproblémát is a madáchi gondolatvilág egészébe. („Nem lehetett idegen ez a gondolatkör számára, mert életének legmélyebb válsága a családi élethez fűződik — úgyhogy egy kicsit szubjektíve is megélte ezt a bölcselletté ivódott problémát” (113. l.).

Legalább ilyen fontos, koncepcióbeli kérdés, hogy a madáchi mű, illetve az Athenaeum hatalmas anyagából milyen vonatkozásokat, milyen eszméket vizsgál meg alaposabban, hova esnek a hangsúlyok. E tekintetben Baranyi tanulmánya szerkezetileg is helyesen tagolóódik. Más kutatók helytálló, de többnyire csak általános jellegű megállapításai után Baranyi szövegszerűen is igazolja, hogyan hatott a kor politikai közhangulata, „a liberalizmussal elegyített centralizmus politikájára” a fiatal Madách gondolatvilágára, majd ugyancsak konkrétan — a legfontosabb kérdésekre összpontosítva — mutatja ki az Athenaeum útján Madáchot erősen, meghatározóan befolyásoló hegeliánus filozófiai nézeteket. A *Tragédia* ismerője számára feltétlenül meggyőző mindaz, amit a fejlődésszéméről, illetve ezzel összefüggésben a determinizmusról és az azonosságizmusról mond, s a már idézett hosszabb szövegrész tanúsága szerint is a mű alapkérdését tudja itt megragadni. Hasonlóképpen érdekes — bár Sötér koncepciójához képest nem hozhat újat, csupán forrás-kiegészítést — a történelmi személyiség szerepéről és a tömeg kétarcúságáról szóló két fejezet is.

Számos részlet-tanulmány után is tud újat mondani a szerző — a viszonylag szűkre méretezett keretben is — a *Tragédia* eszmei anyagának gyökereiről. Az Athenaeum 1838-as évfolyamában már feltűnő malthusi tanok szembesítése a londoni szín megfelelő jelenetével, az eszkimók iránti érdeklődés és az „eszkimói jövő” megjósolása a folyóirat több cikkében sokkal közvetlenebb hatásokra enged következtetni, mint ahogy a régebbi Madách-irodalom feltételezte. Baranyi már 1838-ból idéz tanulmányt az Athenaeumból, melyből — Lukács Móric gyakran idézett írása előtt négy évvel — Madách megismerkedhetett az utópista szocializmus nézeteivel.

A polgári, sőt a marxista Madách-irodalom talán legtöbbet vitatott kérdése volt a *Tragédia* végzavainak értelmezése. Lukács György felfogása e tekintetben tarthatatlannak bizonyult, mint ahogy Révai József is csak hamis optikával láthatott „fatalista belenyugvást” a „küzdj és bízva bízzál” szavakban. Nos, különösen a Lukács-féle

antidialektikus, a mű egészéből (ez Révai is vonatkozatható) és a korszellemből kiszígelhető értelmezéssel szemben Baranyi tanulmánya újabb érveket, kortárs tanúkat vonultat fel. Erdemes idézni: „Irinyi József naplótöredéke is bizonyíték a liberális-romantikus nemzedék azonos világlátására: »A világon minden előrehalad, s ki állhatatos marad azt bizonyítja, hogy múlt időkben tévedez. Az állhatatosság... kizár minden jövendőt. A tespedő nyugalom maga a boldogtalanság.« Mennyire magába véshette Madách a romantikus bölcséleti közérzület főtételét, amelyet szintén a Tarczy tanulmányából idézünk: »Nincs kör vagy viszony az életben, melyben ellentétet helyet nem foglalna, higgyük el, magunkra ez szüntűgy, mint a közzóra nézve, egyáltalán szükséges: — a küzdés élet, nyugalom halál.« Szinte szóról szóra ezt vallja Madách is *Csak béke, béke* c. versében: »Küzdés az élet, nyugalom a halál.« A *Tragédia* hatalmas gondolata is idevág; az ember életének értelme nem a halálban (a célban, a nyugalásban) van, hanem az életben, amelynek célja viszont a küzdés. Ilyen értelemben Madách is életbölcséleti álláspontról a halált (»a cél«) alárendeli az »ember céljára«-nak: a küzdésnek! Idézzük csak újra:

A cél, megszűnt a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.

Mennyire jellemző, hogy a mű utolsó szavait is ebből a bölcseléből meríti, amely szerint az emberiség jövője végtelen, az útnak nincs vége, az élet értelme pedig tisztázódott: »Végtelen tér, mely munkára hív... küzdj és bízva bízzál!«” (133–134. l.)

Fel kell hívnunk a figyelmet még egy sokat vitatott részproblémára, amely azonban a *Tragédia* egészének megítélésére döntően kihat, és amellyel kapcsolatban a tanulmányíró érdekes szempontra figyelmeztet: Ormos László *Embernagyság* (Athenaeum, 1841.) című cikkének „luciferi” érvelésének részletes ismertetése során (melyre már a folyóirat is figyelmeztette a közléskor olvasóit!) Baranyi eljut a következtetéshez: „Lucifer végső soron nemcsak egy ősi tagadó istenség eszmei köréből táplálkozik, hanem a kor meghatározott, élő, létező közgondolkodásából, bölcselétéből és szemléletéből!” (121. l.) A *Tragédiában* szereplő Lucifer genezisében minden bizonnyal nem elsődleges szerepet játszó az itt bevetett szempont, a további kutatásban azonban nem hagyható figyelmen kívül.

Mindezek együttvéve nem csupán a Madách-kutatót s a Madách-problematika iránt érdeklődőket ragadhatják meg. Baranyi Imre könyvéből e folyóiratról s a folyóiratban tükröződő korról is érdekes képet kapunk,

de ennél sokkal jelentősebb egy író és egy folyóirat kapcsolatának feltárása, még ha ez a kapcsolat Madách esetében egyoldalú is volt (1840-ben írt leveléből tudjuk, hogy elküldte az Athenaeumnak egyik zsengéjét). A nagyon elmaradt — pedig rendkívül hiányzó — alkotáslelektani vizsgálódás számára is ösztönzést jelenthet ez a tanulmány, bár célja nem ilyen irányú volt.

Baranyi terjedeleme kicsi könyvének tudományos-módszertani értékei mellett eltörpülnek azok a módszertani és egyéb gyökerű hibák, melyeket mégis kár volna elhallgatni. Érthetetlen például, hogy „Az ember tragédiája eszmei anyagának gyökerei” című fejezetben miért kezdi a történeti színek vizsgálatát csupán a VI. (római) színnel; ha nem talált az előzőekhez anyagot, ezt jeleznie kellett volna — így logikátlanak hat. Részben szükségszerűen adódik, hogy az egyes fejezetekben némi ismétléseket nem tud elkerülni; az eszmék és történelmi korok egybekapcsolódásának kérdését például előbb filozófiai alapvetésben, majd konkrétumában tisztázza — sok áttűnéssel; a determinizmusról, néphez való viszonyról már előbb beszél, mintsem a külön fejezetben erre sor kerülhetett volna.

Inkább pontatlanságnak, mint koncepcióbeli különbségnek fogható fel a „Fejlődés-eszme” című fejezet elején található kitétel, mely szerint a centralista-liberális Eötvössel

együtt Madách „ellentmondásos-pesszimista választ” adott volna a fejlődés kérdésére. A tanulmány más helyein Baranyi (kimondatlanul is) elfogadja a mai marxista Madách-kutatás álláspontját, amely ellentmondásosnak, de nem pesszimistának látja Madách világnézetét, világnézeti állásfoglalását; ebben az ellentmondásosságban nyilván benne rejlik a pesszimizmus is — szüntelen birkózásában az optimizmussal. Ha azonban az „ellentmondásos” jelzőt a pesszimistával is megtoldjuk, visszaesünk a régebbi, antidialektikusnak bizonyult Madách-értelmezés egyoldalúságába.

Talán nem is térnénk ki a fogalmazás során itt-ott felbukkanó didakticizmus bírálataira, ha a tanulmány egésze stiláris szempontból is nem lépné túl a szokványos szakdolgozatok szintjét. Éppen ezért kár, hogy a szerző, illetve a szerkesztő nem gyomláta ki azt a néhány sztereotíp fordulatot, amely egy-egy fejtegetést bevezet („A következőkben kimutatjuk azokat a gondolatokat és problémákat, amelyeknek...”; „arra a következőkben igyekezünk választ adni”; „A következőkben tüzetes vizsgálat tárgyává tesszük...”) Az élvezetes, továbbolvasásra serkentő stílus (még ha nem is lép föl az esszé-stílus igényével) semmi esetre sem mond ellent a tudományosságnak. Baranyi Imre tanulmánya is példa rá.

Kántor Lajos

ERICH ROTH: DIE REFORMATION IN SIEBENBÜRGEN, IHR VERHÄLTNIS ZU WITTENBERG UND DER SCHWEIZ

I. Teil. Der Durchbruch. Köln-Graz, 1962. Böhlau-Verlag. 224 S. (Siebenbürgisches Archiv Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Dritte Folge, Bd. 2.)

Az 1956-ban elhunyt szerző hagyatékából kiadásra kerülő munka I. kötete önálló egész, mely külön is megérdemli az ismertetést. Az érdekes és tanulságos könyv valójában Honterus-monográfia, melynek célja a kiváló brassói humanista egyházpolitikai tevékenységének és konfessionális álláspontjának tisztázása. Mint ilyen természetesen az erdélyi szász egyháztörténeti irodalom hagyományaihoz kapcsolódik. E tudományos előzményeknek megvannak az érdemei és hibái. Roth munkája eléri legkötőbb elődeinek magas filológiai színvonalát, ugyanakkor osztozik azoknak szűk körű nemzetiségi szemléletében is. A többnemzetiségű Erdélyben a reformáció nem kizárólag a szászok mozgalma volt. E tényre azonban a címe szerint az erdélyi reformáció tárgyalását ígérő könyvben még utalás is alig található. Összefügg ezzel forrásfelhasználásának egyoldalúsága is: a latin nyelvű

forráspublikációkon kívül kizárólag az erdélyi szászokra vonatkozó német nyelvű szakirodalmat veszi figyelembe. Más részről viszont hangsúlyoznunk kell, hogy a kérdés német nyelvű szakirodalmában szintén hagyományos lutheránus felekezeti szemlélet korlátoltságát teljes mértékben sikerült leküzdenie. Éppen ennek köszönhető, hogy Honterus reformátori tevékenységéről egészen újszerű s az eddigiéknél meggyőzőbb képet tudott alkotni.

Erich Roth legfontosabb eredményeit röviden a következőkben vázolhatjuk:

Sikerült Honter 1543. évi reformációs iratának (*Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*) forrását és teológiai irányzatát tisztázni. A *Reformatio ecclesiae Coronensis* legfontosabb forrása a nürnbergi tanács 1524-ben vagy 1525-ben kiadott egyházi rendtartása, irányzata pedig inkább helvét, mint lutheránus jellegű. Hon-

ter álláspontja a gyónással, az egyházi szer-
tartásokkal, szentképekkel és oltárokkal kap-
csolatosan mindenütt lényegesen radikáli-
sabb Lutherénál, és igen közel áll a svájci
reformátorokéhoz. Az egyházi szervezetben
is jóval nagyobb befolyást biztosít Honter
a világi előljáróknak, mint a lutheránusok.
A legfontosabb vitatott kérdésekben 1543-
ban Honter nem Wittenbergtől, hanem a
zürichi Bullingertől kért felvilágosítást. Bul-
lingernek Honterhez intézett levele, melynek
szövege az említett nürnbergi egyházi rend-
tartással együtt a könyv függelékében olvasható,
igen meggyőzően bizonyítja Roth koncepciójának
helyességét.

A könyv Honter teológiai álláspontjával
együtt egyházpolitikai tevékenységét is új
megvilágításba helyezi. A korábbi felfogás
szerint Honter elődje a brassói plébánosság-
ban, Jeremias Jekel, Honternál radikálisabb,
talán helvét jellegű tanokat képviselt. Roth
meggyőzően bizonyítja, hogy Jekel — leg-
alábbis 1540-től kezdve — konzervatív elveket
vallott, s éppen ezért kellett 1544 elején
hivataláról lemondania, mert Honterrel szem-
ben a katolikus hagyományokat igyekezett
fenntartani, a Brassóban ez időben végre-
hajtott radikálisabb egyházi intézkedések
kezdeményezőjének pedig mindenkor Honter
tekinthető. Új megvilágításba kerül a
nagyszombati papság — mindenekelőtt Mathias
Ramser (Ramassy) szombati plébános — és
Honter viszonya is. A brassói reformációval
szemben Roth véleménye szerint a szombatiak
képviseletét a konzervatívabb lutheri irány-
zatot. Míg Honter elsősorban a városi ma-
gisztrátusra támaszkodott, Ramser a klérus
érdekeinek képviselője volt. Honter reformá-
ciós iratát először Ramser küldte meg Wit-
tenbergbe, talán abban a reményben, hogy
Luther elítélően fog róla nyilatkozni. Luther
és Melanchthon azonban, Roth feltevése sze-
rint valószínűleg tájékozatlanságból, elis-
meréssel fogadta a *Reformatio ecclesiae Co-*
ronensis. A Ramser és Honter közötti ellen-
tét ennek ellenére fennmaradt Ramser 1546-
ban bekövetkezett haláláig, sőt a következő
évek egyházpolitikai harcaiban Ramsernek
sikerült Honterrel szemben bizonyos elő-
nyöket szereznie. Az erdélyi századok első
közös zsinata, amelyen a korábban az esz-
tergomi érsekség, illetve a gyulafehérvári
püspökség jurisdikciója alatt állott egyház-
kerületek egyaránt képviseltették magukat,
1545 májusában volt Medgyesen. A zsinat
határozatait csak Georg Haner XVIII. századi
egyház-történeti munkája ismerteti, és ennek
az ismertetésnek hitelét az egész újabb szak-
irodalom kétségbevitte. Honter és Ramser
irányzatának nézeteltéréseit elemezve Roth
arra a megállapításra jutott, hogy Haner
valószínűleg hitelt érdemlő források alapján
dolgozott. Tudósításának két leginkább gya-

núsának látszó állítása is elfogadható. Haner
szerint ugyanis 1545-ben Medgyesen a század
egyházak közös püspök választását határozták
el, és elfogadták az Augustana confessiót.
Az első adat hitelét alátámasztja az, hogy
Melanchthon 1548 januárjában már említi az
erdélyi századok püspökét. A második adatot
pedig Roth azzal magyarázza, hogy a zsinat-
on Ramser irányzata került fölénybe, való-
színűleg Ramser volt az első püspök is; az
ágostai hitvallás elfogadása Honter tétélei-
nek hatályon kívül helyezését célozta. A
medgyesi zsinat után tovább folytatódott a
két irányzat között a küzdelem, és csak
1547-ben vezettek eredményre a század uni-
versitas közvetítési kísérletei. Az ebben az
évben megjelenő *Reformatio ecclesiarum Saxo-*
nicarumot a konzervatívabb és radikálisabb
reformátorok között létrejött kompromisz-
szum alapján szerkesztették.

Az ismertetett eredmények messze túl-
mutatnak azon a körön, amelyben az egész
eddig kutatás mozgott, s fokozott mérték-
ben felhívják a figyelmet arra, hogy milyen
fontos volna a magyar és a század reformáció
kapcsolatainak feltárása. A Honter által kép-
viselt irányzat ugyanis pontosan megfelel a
magyar reformáció kezdeti szakaszára jel-
lemző ideológiai és egyházpolitikai állásfoglalás-
nak. Eltekintve most a Magyarország
távolabbi területein megfigyelhető analóg je-
lenségektől, mindenekelőtt azt szeretnénk
hangsúlyozni, hogy a reformátor és huma-
nista Honterus legközelebbi szellemi roko-
nait az 1540-es években a gyulafehérvári
káptalan tagjai között találhatjuk. A refor-
máció terjedését erőteljesen akadályozó
gyulafehérvári püspök, Statileo János 1542-
ben bekövetkezett halála után Hadrian
Wolfhard lett az egyházmegye vikáriusa, aki
1538 óta bizonyíthatóan a reformációval ro-
konszenvezett. Wolfhard utóda, Csáky Mi-
hály, rövidesen lemondott egyházi állásáról
s mint világi politikus, élete végén János
Zsigmond kancellárja, támogatta a magyar
reformáció egyre radikálisabb irányzatait,
beleértve az unitarizmust is. A következő
püspöki helynök, Medgyes Ferenc vallásos
nézeteit talán azzal jellemezhetjük, hogy
1545 és 1550 között ő fedezte Dávid Ferenc
wittenbergi tanulmányainak költségeit. A
káptalan többi tagja közül most csak Ká-
rólyi Boldi Sebestyén és Kálmáncsehi Sánta
Márton nevére utalunk, az előbbi 1555-ben
már Szatmár vidéki lutheránus szuperinten-
densként szerepel, Kálmáncsehi pedig, mint
ismeretes, a helvét irányzat legnagyobb ha-
tású terjesztője és szervezője lett Kelet-
Magyarországon. Roth könyvében a gyula-
fehérvári kanonokok közül egyedül Veran-
csicsról történik említés, akinek Honterhez
fűződő baráti kapcsolatát éppen ezért csak
egyéni okokkal tudja megmagyarázni a szerző.

A könyv Honterus pedagógiai működését csupán nürnbergi kapcsolatainak nyomozása során érinti. Ebben az összefüggésben utal Sebald Heyden hatására. A jeles nürnbergi pedagógus rendkívül nagy kelet-európai népszerűségét szemelláthatólag nem ismeri. Heyden *Puerilium colloquiorum formulae* c. tankönyve, melynek Roth csak 1530. évi, majd egy egészen kései, XVIII. századi brassói kiadását említi, a német mellett lengyel és magyar értelmezésekkel ellátva 1527-ben jelent meg első ízben Krakkóban, s a XVI—XVII. századból igen sok lengyel-és magyarországi kiadása ismeretes. Heyden pedagógiai munkássága iránti érdeklődésében tehát Honter számos kortársával osztozott, köztük olyan jelentős humanistával, mint a magyar

értelmezéseket készítő Sylvester János. E példa egyben arra is figyelmeztet, hogy a szász humanisták németországi kulturális kapcsolatainak közvetett vagy közvetlen volta olyan kérdés, amely minden egyes esetben külön vizsgálatot igényel. Nem tekinthető kizártnak például, hogy Heyden munkásságára esetleg Honter Krakkóban vagy éppen Magyarországon figyel fel.

Rothnak a korábbi felekezeti elfogultsággal szakító koncepcióját az általa figyelmen kívül hagyott kelet-európai összefüggések minden esetben megerősítik, ami igazolja eredményeinek szilárd megalapozottságát. Éppen ezért könyve a további kutatások számára biztos kiindulópontul szolgálhat.

Pirnat Antal

KISPÉTER ANDRÁS: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN

Bp. 1964. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 299 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 13.)

Nehéz eldönteni, hogy irodalomtudományunk ereje vagy gyöngesége van-e ama jelenség mögött, hogy korszakos jelentőségű életműveknek csak filológiai, adatközlő értékelése folyik, míg a kisebbekről nagyravészt monográfiák jelennek meg (habár ezek is kevés számmal!). Kispéter András Tömörkény-könyvének olvasásakor ez az első gondolatunk, amelyet mindjárt úgy fűzünk tovább, hogy ellentmondunk az Akadémiai Kiadónak, mely szerint Tömörkény István életének és munkásságának ez az első átfogó földolgozása. Ha méreteit nézem, akkor tényleg ez a legterjedelmesebb, ha részletező aprólékosságát, akkor a legrészletesebb, de irodalomtörténeti műnek átfogó jellegét aligha mérhetem ezekkel a mechanikus tulajdonságokkal. Mégiscsak az életmű és a korszak irodalma föltart, meg önállóan földolgozott tényanyagának szintézisében kell keresnem e munka átfogó jellegét és abban, hogy az eddigi földolgozásokhoz képest mennyit lép előre, hogyan tud túlnőni rajtuk. Ebben a vonatkozásban Kispéter Tömörkény-könyve nem okozott meglepetést vagy nagyobb tudományos előrelépést. Tervezés ne essék, nem akarom sem Ortutay, sem pedig Juhász Gyula könyvét túlértékelni, de jó harminc év után is mindkettő megállja helyét Kispéter nagy terjedelmű Tömörkény monográfiája mellett. Sőt, és ez a másik kifogásom, Kispéter könyvében ott, ahol elvi vagy esztétikai megállapításra kerül sor, mindenütt ott van a lapalji jegyzet, hogy Juhász Gyula, Ortutay már erről itt és itt nyilatkozott, ugyanezt mondotta. De hiszen az lenne a természetes, hogy e negyedszázados értékeléseket újjászülve, a kor iro-

dalomtudományi fejlettségének megfelelően hozzuk megint az irodalmi köztudat elé. A monografikus munkák, ekkora idő elteltével — példás szakmai elkészítettségük ellenére is — megújítás és kiegészítés után kiálltanak. Különösen akkor, ha e negyedszázadnyi időt nemcsak naptári évekkel, hanem óriási szellemi változásokkal is tudjuk mérni.

Kispéter András Tömörkény-könyve módszerben is túlon-túl ragaszkodik az elődökhöz. Nemcsak elvi megállapításaiban nem tud elszakadni tőlük, (természetesen erre nem mindig van szükség), hanem abban sem, hogy az írói életmű földolgozásának azt a megszokottabb útját követi, amelyben az életrajz, családtörténet, korrajz és a művek interpretálása egybemosódva ömlik el a könyvben. Nem a mű, hanem keletkezést kísérő külső körülmények, várostörténet, politika, újságírás stb. állnak inkább előtérben és a művek esztétikai megítélésében, a korszak más írói műveivel való összevetéseiben is a főnti szempontok dominálnak. A régibb Juhász Gyula, Ortutay tanulmányokhoz való ragaszkodás megmutatkozik abban is, hogy a szerző illusztratív bizonyító anyaga megtalálható az elődöknél is. Ez nem baj, hiszen nyilván amazok is a legjobb részeket idézik Tömörkénytől, hogy tételeiket igazolják, de elgondolkasztó, hogy a legnagyobb anyaggal dolgozó Kispéter András csak a publicisztikai írásoknál tud önálló példatárral előlépni.

Ugyanilyen ismétlődő jellege van könyve egyéb fejezeteinek is. Kezdjük azon a ponton, ahol a szerző a Tömörkény-életmű és a szegedi parasztnovella viszonyát vizsgálja. Az természetes, hogy a monografikus földolgozás-